

## Η παγκοσμιοποίηση στο *Μανιφέστο* και σήμερα

### 1. Η «παγκοσμιοποίηση» ως νεοφιλελεύθερη πολιτική

Λίγα συνθήματα των Ζαπατίστας είναι εξαρχής και με αυθορμητισμό τόσο δημοφιλή όχι μόνο μεταξύ των αριστερών, αλλά μέχρι και το χώρο της άκρας Δεξιάς<sup>1</sup> σε όλο τον κόσμο όπως αυτό: «αντίσταση στην παγκοσμιοποίηση»! Μη δημοφιλής, αντίθετα, τουλάχιστο στο χώρο της ριζοσπαστικής Αριστεράς, είναι η άμεση συνέχεια του πρώτου συνθήματος, η υπεράσπιση του εθνικού κράτους. «Στην πραγματικότητα οι Ζαπατίστας υποστηρίζουν την υπεράσπιση του εθνικού κράτους απέναντι στην παγκοσμιοποίηση» (Marcos 1997). Η «παγκοσμιοποίηση» είναι η πανταχού παρούσα λέξη-κλειδί με την οποία τελειώνει ο εικοστός αιώνας. Το εκτεταμένο σημασιολογικό της πεδίο δυσχεραίνει όμως την εννοιακή της προσέγγιση. Στην καθομιλουμένη της πολιτικής η λέξη σημαίνει ένα αποπροσανατολιστικό μίγμα διαφορετικών συναφειών και περιπτώσεων: από το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο και την πανταχού παρούσα επικράτηση του παγκόσμιου ανταγωνισμού της αγοράς μέχρι τη διάδοση οικολογικά καταστροφικών αποτελεσμάτων. Από την προέλαση επιδημιών όπως το AIDS μέχρι παγκόσμια δίκτυα εμπορών ναρκωτικών και κυκλώματα παιδεραστίας. Από την «απομάκρυνση από την παράδοση», τέλος, λόγω του ότι η ύπαρξή μας αποκόπτεται από την τοπική της «ένταξη και σημαδεύεται από διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε μεγάλη απόσταση», ενώ ταυτόχρονα καθένας μέσω της συμπεριφοράς του συμβάλλει σε αλλαγές τεράστιας εμβέλειας (Giddens 1997)<sup>2</sup> που φτάνουν μέχρι και σ' αυτό που ο Gramsci ονομάζει «πολιτιστική ενοποίηση της ανθρωπότητας» (τετράδιο 11, §17)<sup>3</sup>.

Η μετακομμουνιστική κατάσταση έδωσε σ' αυτό το μίγμα μια ιδιαίτερη απόχρωση. Προς αποφυγήν της ασυνεννοησίας είναι απαραίτητη μια απόπειρα αποσαφήνισης. Χρειάζεται να αναλυθεί η επικάλυψη και ο επικαθορισμός διαφορετικών διαδικασιών, οι οποίες με τον όρο παγκοσμιοποίηση μάλλον συγκαλύπτονται και συσκοτίζονται παρά ξεκαθαρίζονται. Η συγκινησιακή αποτίμηση πρέπει να περιμένει, ακόμη και αν η προσκόλληση στα συνηθισμένα απέναντι στην απομάκρυνση από την παράδοση θα επιθυμούσε να σκεπάσει τα πάντα με την καταγγελία της. Διαφορετικά γινόμαστε στόχος του χλευασμού με τον οποίο ο Μαρξ αντιμετώπισε το συντηρητικό ιστορικισμό, για τον οποίο ένα μαστίγιο είναι καλό μαστίγιο όσο είναι απλώς ένα ιστορικό μαστίγιο. Το να είναι κανείς «κατά της παγκοσμιοποίησης» χωρίς να διακρίνει τις διαφορετικές σημασίες οδηγεί στην παγίδα ενός συντηρητικού ιστορικισμού, εχθρικού προς την ιστορία.

Μιλώντας για «παγκοσμιοποίηση του καπιταλισμού» με την έννοια της διαμόρφωσης μιας παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς προκαλεί κανείς αμέσως την ένσταση: αυτό δεν

είναι νέο, καθώς έχει ήδη περιγραφεί στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* και μάλιστα πριν από εκατόν πενήντα χρόνια! Σε τι συνίσταται τότε η ιδιαιτερότητα της παγκοσμιοποίησης σήμερα, η οποία οδηγεί στην απόρριψή της από την τωρινή Αριστερά, ενώ το *Μανιφέστο* την επικροτεί με όλη την αμφισημία της; Από πού προέρχεται η δύναμη κινητοποίησης που ασκούν συνθήματα που στρέφονται κατά της παγκοσμιοποίησης;

Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι η «παγκοσμιοποίηση» έγινε ένας λειτουργικός μύθος του νεοφιλελευθερισμού. Εδώ φαίνεται μια άλλη σημασία του όρου: οι νεοφιλελεύθεροι αποκρύπτουν την πολιτική τους πίσω από το μύθο μιας ανεξέλεγκτης διαδικασίας που προχωρεί με αδήριτη αναγκαιότητα, η οποία επιβάλλει σε όλους τους λαούς τον ανταγωνισμό εναντίον όλων των άλλων λαών και στην οποία πρέπει να προσαρμοστούμε με επαιτούμενη τιμωρία την οικονομική κατάρρευση. Αυτή τη διαδικασία την ονομάζουν παγκοσμιοποίηση. Οι ηγέτες των επτά πλουσιότερων κρατών του κόσμου, που μιλούν κατ' αυτό τον τρόπο, υπήρξαν βεβαίως οι πολιτικοί αρχιτέκτονες, αυτοί και οι προκάτοχοί τους ήταν εκείνοι που άνοιξαν τους χρονοφύλλους, επειδή υπολόγισαν πως τα συμφέροντά του κεφαλαίου που εκπροσωπούσαν θα νικούσαν μέσα στον καθολικό ανεμπόδιο ανταγωνισμό. Οι συνέπειες της πολιτικής τους όμως ξεκίνησαν σύντομα ως *αυτο-εκπληρούμενη προφητεία* να επιβάλουν σ' αυτούς τους ίδιους τους όρους και σε κατάσταση πανικού προσπαθούσαν έκτοτε οι κυβερνώντες να προσαρμόζονται στις συνέπειες των ενεργειών τους. Αρκετοί από αυτούς έχουν ήδη βρεθεί στη θέση του χαμένου από τότε που αυτή η πολιτική τους στοίχισε την πλειοψηφία.

Προσαρμογή σε τι; Το να πει κανείς ότι η νεοφιλελεύθερη πολιτική αποσκοπεί στην επιβολή της παγκόσμιας τυπικής ισοτήτας και τάξης του ελεύθερου εμπορίου προς το συμφέρον των ισχυρών της αγοράς ευσταθεί, ωστόσο φτάνει μόνο στην επιφάνεια των φαινομένων, όπως πρόκειται να δείξουμε. «Επιφανειακό» δε σημαίνει εδώ πως η αντίστοιχη εικόνα που φανερώνεται στο βλέμμα είναι αρμονική. Αντίθετα, η αρνητικότητα, στην οποία προσκρούει μια τέτοια παρατήρηση, είναι καταλυτική. Η νεοφιλελεύθερη πολιτική της επιβολής της παγκοσμιοποίησης δεν κατέστρεψε μόνο εθνικά συστήματα ανάπτυξης και προσαρμογής των φτωχότερων χωρών σε όλο τον κόσμο. Κατέστρεψε και εξακολουθεί να καταστρέφει κομμάτι κομμάτι τις κοινωνικές και εθνικές-κρατικές δομές ευημερίας των πλούσιων κοινωνιών. Μια ιδιαίτερος κυνική δικαιολόγηση έδωσε ο Otto Graf Lambsdorff με τη φράση του «ο προστατευτισμός είναι η μοντέρνα μορφή του ιμπεριαλισμού» (όπως παρατίθεται από τον Baring, 1996). Ξέχασε να πει: ο προστατευτισμός των πλουσίων, τελείως αντίθετα προς τον προστατευτισμό των φτωχών, χωρίς τον οποίο αυτοί δεν μπορούν να σταθούν στα πόδια τους. Και στις δύο περιπτώσεις η νεοφιλελεύθερη πολιτική σημαίνει τον παραμερισμό της προστασίας εναντίον του φτηνού ανταγωνισμού, αν και με εντελώς διαφορετικές συνέπειες: στις ζώνες φτώχειας αυτή η πολιτική διαδίδει άγριες μορφές καπιταλισμού με αύξηση της φτώχειας, ενώ στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες έχει ως συνέπεια μεταβιομηχανικές κοινωνικές δομές με μαζική ανεργία και κάθε δυνατή μορφή φαινομένων παρακμής και παρασιτισμού, νέας φτώχειας και «προλεταριοποίησης» (Karl-Heinz Roth). Κατ' αυτό τον τρόπο επιβάλλει μια μεταβολή στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, εάν βεβαίως θέλει κανείς ακόμη να ονομάζει «καταμερισμό εργασίας» τη σύζευξη της ανεργίας και του παρασιτισμού. Εάν εντάξουμε σ' αυτό το σχέδιο επίσης την κοσμοπολιτι-

κή «κοινωνία του χρήματος» και το χρηματιστικό καπιταλισμό ως υπέρμετρα ισχυρά συμφέροντα, καθώς και την υπόσκαψη της αποτελεσματικότητας του εθνικού κράτους, έχουμε μια εικόνα αυτού που φαντάζεται η Αριστερά όταν μιλά περί και κατά της παγκοσμιοποίησης. Για όλους αυτούς τους λόγους φαντάζει αυτονόητο ότι σήμερα ο αντικαπιταλισμός πρέπει να σημαίνει αντίσταση στην παγκοσμιοποίηση. Ωστόσο λείπει κάτι από την εικόνα και μάλιστα το πιο σημαντικό. Για να μιλήσω γι' αυτό επιλέγω μια μικρή ρητορική παρέκβαση.

Στα πρώτα χρόνια του εθνικοσοσιαλισμού έλαβε χώρα στο Παρίσι μια διεθνής συνάντηση συγγραφέων κατά του φασισμού. Έγινε πολύς λόγος για πολιτιστικές αξίες και για τις υψηλές αρχές της ηθικής και της κουλτούρας, για το πνεύμα, το οποίο έπρεπε να προστατευτεί στον αγώνα κατά του καθεστώτος της αντιπνευματικότητας, της ανηθικότητας και της βαρβαρότητας. Τότε ανέβηκε στο μικρόφωνο ο Μπρεχτ και είπε:

Σύντροφοι, ας μιλήσουμε για τις σχέσεις ιδιοκτησίας!

Μιλώντας κατ' αυτό τον τρόπο ακολούθησε την υπόδειξη του *Μανιφέστου*:

«Με δυο λόγια, οι κομμουνιστές υποστηρίζουν παντού κάθε επαναστατικό κίνημα που στρέφεται ενάντια στην υπάρχουσα κοινωνική και πολιτική κατάσταση.

Σε όλα αυτά τα κινήματα προβάλλουν ως βασικό το ζήτημα της ιδιοκτησίας, ανεξάρτητα από τη λιγότερο ή περισσότερη εξελιγμένη μορφή της» (493/93)<sup>3α</sup>.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση η συμμόρφωση του Μπρεχτ με τούτο το σύνθημα ήταν προβληματική. Διατάραξε την ευρεία ενωτική πολιτική του αντιφασισμού. Σήμερα πρέπει να διαταραχτεί μια άλλη ευρεία συναίνεση, να κλονιστεί η αριστερή κοινή λογική με τα λόγια:

Σύντροφοι, ας μιλήσουμε για τον τρόπο παραγωγής!

Αυτό έχει βάση εάν ερμηνεύσουμε τη σημερινή παγκοσμιοποίηση με τις έννοιες του *Μανιφέστου*.

## 2. «Παγκοσμιοποίηση» στο φως του Μανιφέστου

Ανάμεσα στις προβλέψεις που προηγούνταν της εποχής τους αλλά εν τω μεταξύ επαληθεύτηκαν, λίγες δείχνουν σήμερα τόσο ταιριαστές και επίκαιρες όσο η πρόβλεψη της παγκοσμιοποίησης του καπιταλισμού. Αξεχώριστη απ' αυτή είναι η πρόβλεψη της μόνιμης επαναστατικοποίησης της τεχνικής του βάσης από το κεφάλαιο. Κανείς δεν αμφισβητεί σήμερα τις εξής δύο βασικές αποφάνσεις, οι οποίες είναι συνικρασμένες με πολλές άλλες:

«Η αστική τάξη δεν μπορεί να υπάρχει αν δεν επαναστατικοποιεί συνεχώς τα μέσα παραγωγής, δηλαδή τις σχέσεις παραγωγής, όλες γενικά τις κοινωνικές σχέσεις». Επομένως: «Η αστική εποχή διακρίνεται απ' όλες τις προηγούμενες για τη συνεχή ανατροπή της παραγω-

γής, τον αδιάκοπο κλονισμό όλων των κοινωνικών καταστάσεων και για την αιώνια αβεβαιότητα και κινητικότητα» (465/50).

Κατά δεύτερο λόγο:

«Η ανάγκη για συνεχώς επεκτεινόμενη κατανάλωση των προϊόντων της κινητά την αστική τάξη σ' όλη την υδρόγειο. Είναι αναγκασμένη να φωλιάζει παντού, να εγκαθίσταται παντού, να δημιουργεί σχέσεις παντού». Επομένως: «Με την εκμετάλλευση της παγκόσμιας αγοράς, η αστική τάξη έχει διαμορφώσει πανομοιότυπα την παραγωγή και την κατανάλωση σ' όλες τις χώρες. Έχει εξαλείψει, προς μεγάλη λύπη των αντιδραστικών, τον εθνικό χαρακτήρα της βιομηχανίας» (50).

Η διάβρωση και καζικοποίηση<sup>4</sup> των εθνικών κρατών μπορεί να γίνει αντιληπτή σε μία προέκταση αυτής της επισήμανσης. Η μορφή με την οποία προχωρούν αυτές οι εξελίξεις περιγράφεται στο *Μανιφέστο* ως περιοδικότητα των κρίσεων:

«Η σύγχρονη αστική κοινωνία που δημιούργησε σαν από θαύμα τόσο ισχυρά μέσα παραγωγής και συναλλαγής μοιάζει με το μαθητευόμενο μάγο που δεν μπορεί πια να κυριαρχήσει στις υποχθόνιες δυνάμεις που ο ίδιος προσκάλεσε. Από δεκαετίες τώρα η ιστορία της βιομηχανίας και του εμπορίου δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ιστορία της εξέγερσης των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων ενάντια στις σύγχρονες σχέσεις παραγωγής, ενάντια στις σχέσεις ιδιοκτησίας. (...) Στις εμπορικές κρίσεις εκμηδενίζεται κατά κανόνα ένα μεγάλο μέρος όχι μόνο των παραχθέντων προϊόντων αλλά και των παραγωγικών δυνάμεων που ήδη υπάρχουν. Στις κρίσεις ξεσπά μια κοινωνική επιδημία που σ' όλες τις προηγούμενες εποχές θα φαινόταν παραλογισμός — η επιδημία της υπερπαραγωγής» (53).

Ας πάρουμε σχετικά μ' αυτές τις παρατηρήσεις την πρόβλεψη μιας συνεχιζόμενης συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου και στοιχεία σχετικά με τις φριχτές συνέπειες πάνω στους λαούς της γης. Σ' αυτές ανήκει για παράδειγμα η αλλοτινή εξέλιξη «η οποία οδήγησε τις αγροτικές χώρες σε εξάρτηση από τις καπιταλιστικές, την Ανατολή σε εξάρτηση από τη Δύση», μια εξέλιξη η οποία σήμερα αποτελεί θέμα συζήτησης ως ανταγωνισμός Βορρά-Νότου. Έτσι προκύπτει μια σειρά θέσεων που μπορούν να δικαιολογήσουν την εκτίμηση του Jacques Derrida, ο οποίος διατάραξε την κάλπικη ειρήνη του μετακομμουνισμού με τη διακήρυξη πως δεν υπάρχει ίσως κανένα άλλο κείμενο «στο σύνολο της φιλοσοφικής παράδοσης η ανάγνωση του οποίου σήμερα να είναι περισσότερο επιτακτική» πέρα ακριβώς από το *Μανιφέστο* (Derrida 1996, σ. 31). Εάν πάρουμε ως αφετηρία την παρούσα στο *Μανιφέστο* συνάφεια ανάμεσα στην τεχνολογική ανάπτυξη, τη συγκέντρωση του κεφαλαίου και το κινήρι του κεφαλαίου σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη με όλες τις συνέπειες για την παραγωγή και την κατανάλωση, την πολιτική και το κράτος, τον πόλεμο και την ειρήνη, τότε καταλήγουμε σε μια βαθιά κατανόηση αυτού που σήμερα υπάρχει σε τούτη την έννοια: *παγκοσμιοποίηση*.

Και όμως το γεγονός ότι η θεμελιώδης ιδέα των Μαρξ και Ένγκελς συλλαμβάνει σ' αυτά τα πλαίσια εύστοχα την πραγματικότητα αποτέλεσε για τον υπαρκτό σοσιαλισμό μια δυσάρεστη έκπληξη. Η πραγματικότητα συμπεριφέρθηκε ακόμη πιο μαρξιστικά από ό,τι

πίστευαν οι επίσημοι μαρξιστές, αφού υπάρχουν, σύμφωνα με μια αγαπημένη έκφραση του Ernst Bloch, μαρξισμοί στα ίδια τα πράγματα. Ακόμη και ο περισσότερο από όλους θωρακισμένος με βία και ιδεολογικά διαιωνισμένος κρατικός σοσιαλισμός έχει «εξατμιστεί», για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του *Μανιφέστου*. Η αμυντική του πολιτική είχε μετατραπεί σε μια πηγή μέγιστης ανασφάλειας. Η σταθερότητα ενός πρωταρχικά καταπιεστικού «κράτους έκτακτης ανάγκης» αποδείχτηκε εντέλει μοιραία. Η αντιδιαλεκτική αντίληψη περί σταθερότητας ήταν η κληρονομιά ενός άλλου σχολικού παραδείγματος του ιστορικού υλισμού: διάφοροι συγγραφείς έχουν δείξει ότι η κρατικά επιβεβλημένη εμφύτευση φορντιστικών τεχνολογιών στις συνθήκες της πρώιμης σοβιετικής κοινωνίας, με το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξής της, ήταν μοιραίο να αποφέρει ένα υπερκράτος το οποίο λειτουργούσε ως άμεση οικονομική κυβέρνηση, ένα είδος οικονομικού βοναπαρτισμού — ή καλύτερα: ενός κρατικού τρόπου παραγωγής (σύγκρ. Lefebvre 1977 και Labica 1988) με τον υψηλότερο δυνατό βαθμό συγκεντρωτισμού κ.ο.κ. Αυτός ο τρόπος παραγωγής βασίζεται στον τύπο παραγωγικών δυνάμεων της μηχανοποιημένης μαζικής παραγωγής με τείλορικά διαμορφωμένες σχέσεις παραγωγής: χαρακτηριστικός γι' αυτό είναι μεταξύ άλλων ένας τυπικός κάθετος καταμερισμός εργασίας με μία ιδιαίτερα προχωρημένη διάσπαση μεταξύ σωματικής και πνευματικής εργασίας και μία κατακόρυφη ιεραρχική οργάνωση της εργασίας με άκρως τυποποιημένες δραστηριότητες στο χώρο δουλειάς.

Οι δομές που προέκυψαν απ' αυτούς τους βασικούς καθοριστικούς παράγοντες και η συναφής κατεδάφιση ατομικής πρωτοβουλίας και υπευθυνότητας μαζί με το καθεστώς εσωτερικής ασφάλειας, το οποίο αυτή την παθητικότητα και την οργανωμένη ανευθυνότητα τη διαμόρφωσε σε αναγκαιότητα (δεν εννοούμε εδώ τη σταλινική τρομοκρατία αλλά τη μετασταλινική «ομαλότητα»), αποτέλεσαν ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο για την εισαγωγή υψηλών τεχνολογιών. Υπάρχουν ατέλειωτα ράφια με κείμενα προερχόμενα από τη Σοβιετική Ένωση ή από τα περισσότερα ή λιγότερα ελεγχόμενα σοσιαλιστικά κράτη που αναφέρονται στην επιστημονικο-τεχνική επανάσταση, που ξεκίνησαν να γράφονται από τις αρχές της δεκαετίας του '60. Δεν έλαβε όμως ποτέ χώρα η οικονομική εφαρμογή αυτής της επανάστασης — οικονομική με τη διπλή έννοια του όρου, τόσο αυτού που διαπερνά όλο το πλάτος της οικονομίας όσο και του «κοινωνικά αποτελεσματικού» (σύγκρ. Boccafa 1996, σ. 55). Ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ και οι περί αυτόν, με το σχέδιό τους που ονομάστηκε αρχικά «επιτάχυνση», *ουσχορένιε*, και το οποίο επρόκειτο να οδηγήσει σε έξοδο από τη στασιμότητα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, είχαν ως αφετηρία ήδη από το 1984<sup>5</sup> την ακόλουθη επισήμανση: ότι δηλαδή οι σχέσεις παραγωγής είχαν γίνει πολύ στενές για τις νέες παραγωγικές δυνάμεις και ότι για την απελευθέρωσή τους ήταν απαραίτητη μια επανάσταση, μια επαναστατικοποίηση όλων των συστημάτων της κοινωνίας, ξεκινώντας από το πολιτικό σύστημα και πηγαίνοντας στο κράτος δικαίου και την κοινωνία των πολιτών μέχρι και στην εκπαίδευση και τα μέσα ενημέρωσης. Το ζήτημα ήταν όλα αυτά τα κοινωνικά υποσυστήματα να γίνουν συμβατά με έναν παραγωγικό κόσμο που καθοριζόταν από τους κομπιούτερ και την οικουμενική επικοινωνία. «*Η κοινωνικοποίηση της παραγωγής στον αναπτυσσόμενο σοσιαλισμό*» έπρεπε, όπως δήλωνε και ο τίτλος μιας διατριβής στην Ανατολική Γερμανία το 1985, να οριστεί εκ νέου «*ως διαδικασία που ενοποιεί την επιστημονικο-τεχνική επανάσταση με την κοινωνικο-οικονομική ωριμότητα*» (Jünger 1985). Η «ωρίμανση» σή-

μαινε το δίχως άλλο και τη χειραφέτηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας των πολιτών από την εξοντωτική και ασφυκτική κηδεμονία του κράτους. Επειδή οι παραγωγικές δυνάμεις εξεγέρθηκαν εναντίον των σχέσεων παραγωγής, όπως σκιαγραφείται στις γενικές έννοιες του Μαρξ<sup>6</sup>, και επειδή από την άλλη πλευρά των συνόρων των συστημάτων η αστική τάξη δρούσε όπως ακριβώς δηλωνόταν στο *Μανιφέστο*, φτάσαμε αναδρομικά σε μια υποταγή των κρατικών σοσιαλιστικών οικονομιών στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά. Η οικονομία του κρατικού σοσιαλισμού είχε την τάση να γίνει μέχρι ενός ορισμένου βαθμού μια υπο-οικονομία του δυτικού καπιταλισμού.

Ενώ για τις νίκες υπάρχουν πάρα πολλοί πατέρες, οι ήττες μένουν ορφανές. Καθένας γνωρίζει, ακόμη κι αν δεν ξέρει τίποτε άλλο, ότι στη Σοβιετική Ένωση απέτυχε το πρόγραμμα μιας σύνδεσης του σοσιαλιστικού εκδημοκρατισμού με μια πολιτική της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, το οποίο ονομάστηκε Περεστρόικα, και ότι αυτή η αποτυχία οδήγησε στη διάλυση της Σοβ. Ένωσης και στην παράδοση στο νεοφιλελευθερισμό, κάτι που αποτελεί μια ιδιαίτερα πικρή ήττα. Οι λογαριασμοί της ήττας αυτής έχουν αποδέκτες τους λαούς και πληρώνονται από τότε με αίμα και δάκρυα. Και παρόλο που στις τάξεις όσων θίγονται μέσα και έξω από τη Σοβ. Ένωση βρίσκει κανείς πολλούς λόγους μιας αντιπάθειας προς τους ηγέτες της Περεστρόικα, αποτελεί από την άλλη για την Αριστερά μια μεγάλη αδυναμία, που οδηγεί σε απατηλό ψευδομαρξισμό, το να αναλώνεται σε θεωρίες συνωμοσιών σχετικά με το τέλος της Σοβ. Ένωσης, αντί να αποδεχτεί και να σκύνει πάνω από τα *ερωτήματα* στα οποία η Περεστρόικα με τον ανεπαρκή τρόπο της επιχείρησε να δώσει απαντήσεις. Αυτή η αδυναμία έχει μια μακρά προϊστορία στη μορφή της παραδοσιακής απουσίας του μαρξισμού από την αυτοσυνείδηση των μαρξιστών. Ολόκληρος ο κόσμος αναπτύσσεται σύμφωνα με νόμους που αποτελούν αντικείμενο του ιστορικού υλισμού, όλος με την εξαίρεση εκείνων που έχουν γνώση των νόμων. Λες και η ιστορική δράση των μαρξιστών ή των σοσιαλιστών ακυρώνει την ισχύ των νόμων του ιστορικού υλισμού, οι οποίοι κατά τ' άλλα χαρακτηρίζονται ως «σιδερένιοι». Αυτό θυμίζει την κριτική που ασκεί το *Μανιφέστο* στους ουτοπικούς σοσιαλιστές:

«Οι πρώτες προσπάθειες που έκανε το προλεταριάτο (...) ναυαγούσαν αναγκαστικά τόσο λόγω του χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης του προλεταριάτου όσο κι επειδή δεν υπήρχαν οι υλικές προϋποθέσεις της απελευθέρωσής του, οι οποίες είναι προϊόν μόνο της αστικής εποχής» (86).

Η απόπειρα [εκείνων που προσπαθούν, σ.τ.μετφρ.] «να δημιουργήσουν αυτές τις προϋποθέσεις» (87) χαρακτηρίζεται ως ουτοπική. Για τους ουτοπικούς σοσιαλιστές «στη θέση της βαθμιαία αναπτυσσόμενης οργάνωσης του προλεταριάτου σε τάξη μεταίνει μια κατασκευασμένη οργάνωση της κοινωνίας. Γι' αυτούς η μελλοντική παγκόσμια ιστορία ανάγεται στην προπαγάνδα και στην πρακτική εφαρμογή των κοινωνικών τους σχεδίων» (490/87).

Οι μπολσεβίκοι επαναστάτες που ανέβηκαν στην εξουσία δεν έλαβαν πλέον σοβαρά τις ιδέες των Μαρξ και Ένγκελς στον αυτοπροσδιορισμό τους.

Στη μετακομμουνιστική κατάσταση εμφανίζεται ένα άλλο παρακλάδι αυτής της αδυναμίας, η οποία είναι η άλλη πλευρά μιας βολονταριστικής αυτο-υπερεκτίμησης: αυτή τη φορά με τη μορφή της συστηματικής υποτίμησης του νεοφιλελευθερισμού. Εκδήλωσή της εί-

ναι ότι ο νεοφιλελευθερισμός απογυμνώνεται από την ιστορική υλικότητά του. Ο πυρήνας της νεοφιλελεύθερης αποτελεσματικότητας και επομένως ηγεμονίας ήταν και παραμένει ακόμη η διαχείριση της ανατροπής ενός τρόπου παραγωγής. Ας μιλήσουμε λοιπόν για τον τρόπο παραγωγής!<sup>7</sup>

Εάν περιγράψουμε τις σημαντικότερες μορφοποιητικές δυνάμεις (Fleischer) και τις εσωτερικά καταναγκαστικές εξουσίες (Sombart) φτάνουμε στην κατανόηση μιας νέας διάστασης της «παγκοσμιοποίησης»: ας παρατηρήσουμε τέτοιες παραγωγικές δυνάμεις όπως η ηλεκτρονική υπολογιστική τεχνολογία σε σύνδεση με την τηλεπικοινωνία που στηρίζεται στους δορυφόρους και τις οπτικές ίνες. Με αυτή τη δυνατότητα η οικουμενικότητα συγκροτείται ως λειτουργική ενότητα. Πραγματοποίησε την «εκμηδένιση του χώρου μέσω του χρόνου», την οποία ο Μαρκ στα *Grundrisse* (MEW 42, σ. 430) όρισε ως τάση του κεφαλαίου, και κατέστησε δυνατή μια σειρά από «big bangs», όπως ονομάστηκαν, άλματα της λειτουργικής παγκοσμιοποίησης, από το χρηματιστήριο ως τη διοίκηση και διαχείριση της παραγωγής και της διανομής. Μ' αυτό τον τρόπο άνοιξε το δρόμο για την εμφάνιση των υπερεθνικών επιχειρήσεων ως κυρίαρχης μορφής του βιομηχανικού κεφαλαίου του παρόντος. Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής ως κυρίαρχη παραγωγική δύναμη διευρύνει τα όρια της πραγματικότητας για μας τόσο στο μικρόκοσμο όσο και στο μακρόκοσμο, όπως έκαναν πριν από τριακόσια χρόνια το τηλεσκόπιο και η αντιστροφή του, το μικροσκόπιο. Αυτό που ονομάστηκε υψηλή τεχνολογία είναι κυρίως μια ομάδα από μικροτεχνολογίες μεγάλης εμβέλειας. Και όπως γενικά προβλέπει το *Μανιφέστο*, αυτή η ανατροπή των παραγωγικών δυνάμεων και συνακόλουθα του τρόπου παραγωγής φέρνει ένα κουβάρι από παρεπόμενες ανατροπές σε όλα τα επίπεδα και σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής, τόσο στον τρόπο ζωής, στον τρόπο καταστροφής, όσο και στο σχηματισμό του συλλογικού φανταστικού ή στις δομές της υποκειμενικότητας και τον αναγκών κ.ο.κ.

### 3. Ξαναδιαβάζοντας το Μανιφέστο στο φως της τωρινής παγκοσμιοποίησης

Εάν οι συνθήκες για μια ανώτερη κοινωνία, σύμφωνα με το *Μανιφέστο*, μόνο ως «προϊόν της αστικής εποχής» μπορούν να γίνουν πραγματικότητα, αυτή η διαδικασία είναι, πάλι σύμφωνα με το *Μανιφέστο*, ήδη λίγο έως πολύ μια υπόθεση του παρελθόντος και όχι πια του παρόντος και πολύ λιγότερο του μέλλοντος. Ας σκεφτούμε λοιπόν ότι το τέλος της αστικής ιστορίας έχει ήδη διακηρυχτεί εδώ και εκατόν πενήντα χρόνια! Σε σχέση λοιπόν με την τωρινή παγκοσμιοποίηση προκαλεί εντύπωση το πόσο άστοχες είναι οι χρονικές προοπτικές του *Μανιφέστου*. Έχει συχνά επισημανθεί η επικαιρότητα η οποία χαρακτηρίζει πολλές προτάσεις του *Μανιφέστου*. Από πολλές απόψεις οι προτάσεις του *Μανιφέστου* τρέχουν πολύ μπροστά από την εποχή τους. Δεν μπορώ να αποφασίσω αν πρέπει να θαυμάσω περισσότερο το ότι κεντρικές εκτιμήσεις του *Μανιφέστου* έχουν ήδη επαληθευτεί ή τη χρονολογική τους παραμόρφωση. Αν προσέξουμε καλύτερα θα δούμε ότι η χρονολογική αστοχία συμβαδίζει με μία εσφαλμένη γνωσιολογική αυτοεκτίμηση: πολλές προτάσεις έχουν τη μορφή της διαπίστωσης αυτού που συμβαίνει, το περιεχόμενό τους όμως είναι η πρόβλεψη αυτού που πρόκειται να συμβεί αργότερα. Από ορισμένες απόψεις μερι-

κές προτάσεις είναι εντελώς εκτός τόπου και χρόνου, κυριολεκτικά ουτοπικές, σε αντίθεση με την πρόθεση των συγγραφέων τους.

Για ένα ξαναδιάβασμα του *Μανιφέστου* είναι χρήσιμο να ερευνηθούν οι ψευδείς προφάνειες (*fausses évidences*, κατά τον Althusser), οι οποίες κρύβονται πίσω από αυτές τις ανεπίκαιρες παραδοχές των Μαρξ και Ένγκελς. Συνήθως παράγεται μια ισχυρή προφάνεια από τη διαπλοκή μιας σειράς παραδοχών χωρίς αναγκαία συνάφεια μεταξύ τους. Εάν θέλουμε να φωτίσουμε την τωρινή συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης ξεκινώντας από το *Μανιφέστο* και αντίστροφα το *Μανιφέστο* με αφετηρία την τωρινή συζήτηση και το πλαίσιο διαδικασιών και καθοριστικών παραγόντων —*conjuntura*, σύμφωνα με τα λόγια του Μάρκος— τότε πρέπει να αποσυνθέσουμε και να καταστρέψουμε αυτό το σύνολο παραδοχών που ενισχύονται αμφίπλευρα μεταξύ τους.

Ο Eric Hobsbawm περιέγραψε στο *Η εποχή του κεφαλαίου* την απατηλή προφάνεια που σχεδόν ομόφωνα είχε γίνει αποδεκτή από την κοινή γνώμη και τους επιστήμονες στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, ότι δηλαδή η επιστήμη της φυσικής βρισκόταν στα πρόθυρα της τελειώσεώς της. Μια ολόκληρη γενιά πίστευε ότι στον καιρό της επρόκειτο μια για πάντα να ολοκληρωθεί η γνώση και η μέτρηση του φυσικού κόσμου. Όπως «ανακαλύφθηκαν» πλήρως οι ήπειροι και εξαφανίστηκαν οι τελευταίες λευκές κηλίδες από τους χάρτες, έτσι νομιζόταν ότι και οι επιστημονικές ήπειροι βρίσκονταν ένα βήμα πριν από την τελειωτική τους χαρτογράφηση. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς συμμερίζονταν αυτή την πίστη, ενώ από την άλλη επέμεναν με αψηρημένο τρόπο ότι η διαλεκτική δε γνωρίζει κανένα τέλος. Είχαν την πεποίθηση ότι ανακάλυψαν και χαρτογράφησαν λίγο πολύ τελειωτικά την ήπειρο της ιστορίας, τουλάχιστον στους αδρούς και γενικούς της καθορισμούς.

Αποτελεί μια πράξη της αναγκαίας αναδιαμόρφωσης του μαρξισμού ο εντοπισμός μιας σειράς τέτοιων προβλέψεων που οι συγγραφείς παρουσίασαν με τη μορφή απλών διαπιστώσεων και οι οποίες αποδείχτηκαν εσφαλμένες και πολιτικά παραπλανητικές. Για να σταθούμε μόνο στις σημαντικότερες:

α. Η θέση περί των δύο τάξεων:

«Οι υπόλοιπες [τάξεις] φθείρονται και εξαφανίζονται από τη μεγάλη βιομηχανία» (472/60).

Αυτή η θέση ωστόσο παίρνει μια εκλεπτυσμένη μορφή:

«Στις χώρες που έχει αναπτυχθεί ο σύγχρονος πολιτισμός, αυτή η τάξη έχει αποτελέσει ένα νέο μικροαστικό στρώμα που αιωρείται μεταξύ του προλεταριάτου και της αστικής τάξης, ως συμπληρωματικό μέρος της αστικής κοινωνίας, ξανασηματίζεται από την αργή, τα μέλη του όμως εξαιτίας του ανταγωνισμού κατακυλούν συνέχεια στο προλεταριάτο και με την εξέλιξη της μεγάλης βιομηχανίας βλέπουν να πλησιάζει η στιγμή που θα εξαφανιστούν τελείως ως ανεξάρτητο τμήμα της σύγχρονης κοινωνίας και θα αντικατασταθούν στο εμπόριο, στη χειροτεχνία και στη γεωργία από επιστάτες και υπηρέτες» (484/79).

β. Η θέση περί της άμεσης σύγκρουσης δύο τάξεων:

«Ολόκληρη η κοινωνία διχάζεται όλο και περισσότερο σε δύο μεγάλα εχθρικά στρατόπεδα, σε δύο μεγάλες, άμεσα αντιμέτωπες τάξεις: αστική τάξη και προλεταριάτο» (463/46).

Αυτό αγνοεί τις διαμεσολαβήσεις, τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους οι δύο τάξεις αντιπαρατίθενται έμμεσα μεταξύ τους. Η μπουρζουαζία είναι πριν απ' όλα, σύμφωνα με τα λόγια του Μπρεχτ, «ένας κύριος που δεν επιθυμεί να κατονομάζεται» ή, με τα λόγια του μπρεχτικού Rolan Barthes, μία *société anonyme*. Αυτό που αντίθετα έχει όνομα και επιθυμεί να κατονομάζεται είναι προκεχωρημένα αναχώματα, η ταξικά καθορισμένη μεταβολή των οποίων κατά τον τρόπο του «μαζικού κόμματος» εκφράζει το νόμο της δράσης τους.

Ο Ένγκελς διακήρυξε το 1888 (σ. 45, υποσ. 4):

«λέγοντας “αστική τάξη” εννοούμε την τάξη των σύγχρονων καπιταλιστών, που κατέχουν τα κοινωνικά μέσα παραγωγής και εκμεταλλεύονται τη μισθωτή εργασία».

Ο Μαρξ λέει στο *Κεφάλαιο* ότι η αστική τάξη είναι μόνο «κάποιοι λίγοι», δηλ. δεν πρόκειται για μια «μεγάλη τάξη».

γ. Η (ιδιαίτερα αγαπητή στη μαρξιστική φιλολογία) θέση περί αποϊδεολογικοποίησης:

«Η αστική τάξη (...) κατέστρεψε όλες τις φεουδαρχικές, πατριαρχικές και ειδύλλιακές σχέσεις. (...) Δεν άφησε κανέναν άλλο δεσμό μεταξύ των ανθρώπων, παρά το γυμνό συμφέρον και την άψυχη “πληρωμή τοις μετρητοίς”» κ.ο.κ. (464/49).

«Η αστική τάξη έβγαλε το φωτοστέφανο απ' όλα τα μέχρι τότε σεβαστά επαγγέλματα που τα αντίκριζαν με ευλαβικό δέος. Μετέβαλε το γιατρό, το νομικό, τον πατά, τον ποιητή, τον άνθρωπο της επιστήμης, σε μισθωτούς εργάτες της» (465/49).

Αυτός ο ισχυρισμός, που συχνά αναφέρεται επιδοκιμαστικά, αποτελεί, από γνωστική άποψη, μισή αλήθεια. Στην πράξη οδηγεί στην εσφαλμένη πεποίθηση, ότι πρωτίτερα τα πράγματα ήταν καλύτερα. Ο Μαρξ αντιμετωπίζει εντελώς διαφορετικά το ζήτημα στις *Θεωρίες για την υπεραξία*, όπου περιγράφει την αλλαγή πορείας της αστικής τάξης μετά την ανάδειξή της σε άρχουσα τάξη. Πρωτίτερα αμφισβητούσε το δικαίωμα ύπαρξης των «αντιπαραγωγικών» ιδεολογικών στρωμάτων, ενώ τα συντηρεί στην ύπαρξη με αμοιβές από τότε που ανακάλυψε πόσο απαραίτητα είναι για τη δική της κυριαρχία.

Ή ακόμη η καταγγελία του γερμανικού ιδεαλισμού και των διανοουμένων ως γελοίων «λογίων»:

«Έγραφαν τις φιλοσοφικές τους βλακειές πίσω από το γαλλικό πρωτότυπο. Για παράδειγμα, πίσω απ' τη γαλλική κριτική των χρηματικών σχέσεων έγραφαν: “αλλοτριώση της ανθρωπίνης φύσης”, πίσω απ' τη γαλλική κριτική του αστικού κράτους έγραφαν: “κατάργηση της κυριαρχίας του αφηρημένα καθολικού”» (486/82)<sup>7α</sup>.

δ. Η θέση που ανάγει το δίκαιο στην τάξη, μια θέση που αγνοεί τη συμβιβαστική μορφή του, όπως αυτή κάθε φορά παραμορφώνεται από συμφέροντα:

«...το δίκαιό σας δεν είναι παρά η θέληση της τάξης σας που ανυψώθηκε σε νόμο» (477/69).

ε. Μια γενική περιφρόνηση και κυρίως υποτίμηση γι' αυτό που αργότερα θα ονομαστεί ρεφορμισμός:

«...διοικητικές μεταρρυθμίσεις που γίνονται στη βάση των ιδίων παραγωγικών σχέσεων» (489/86).

στ. Στη μονοκρατορία του προβλήματος της ιδιοκτησίας ανεξάρτητα από τις συνθήκες έχω ήδη αναφερθεί.

ζ. Μια επαναστατική ηττοπάθεια ως προς τις κυρίαρχες ιδέες μιας εποχής:

«Οι κυρίαρχες ιδέες μιας εποχής ήταν πάντα μόνον οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης» (480/72).

Σαν να μην ήταν πάντα ο αγώνας για πνευματική επικράτηση (ηγεμονία) προανάκρουσμα και αναγκαία διάσταση κάθε επανάστασης. Πολύ πιο ενδιαφέρον είναι για τη σημερινή πράξη αυτό που λέει το *Μανιφέστο* για τον αντιφατικό αγώνα της παλιάς αριστοκρατίας κατά της ήδη κυρίαρχης αστικής τάξης:

«Για να προκαλέσει συμπάθειες [η αριστοκρατία] έπρεπε να παραβλέψει φαινομενικά τα δικά της συμφέροντα και να διατυπώσει το κατηγορητήριο της ενάντια στην αστική τάξη έτσι, ώστε να είναι προς το συμφέρον τάχα της εργατικής τάξης που υφίσταται την εκμετάλλευση» (482/76).

η. Η θέση περί της αυτόματης γυναικείας χειραφέτησης:

«Διαφορές φύλου και ηλικίας δεν έχουν πια καμιά κοινωνική σημασία για την εργατική τάξη» (469/56).

θ. Η θέση περί του *homo oeconomicus* εφαρμοσμένη στο σύγχρονο εργάτη:

«Ο προλετάριος δεν έχει ιδιοκτησία, οι σχέσεις του με τη γυναίκα και τα παιδιά του δεν έχουν πια τίποτα κοινό με τις αστικές οικογενειακές σχέσεις, η σύγχρονη βιομηχανική εργασία, η σύγχρονη υποδούλωση στο κεφάλαιο (...) του έχει αφαιρέσει κάθε εθνικό χαρακτήρα» (472/60).

ι. Η θέση περί της ανειδίκευτης εργασίας, η οποία γενικεύει με εσφαλμένο τρόπο την παρακμή της προκαπιταλιστικής χειρωνακτικής εργασίας:

«Η δουλειά (...) με την εκτεταμένη χρήση των μηχανών και τον καταμερισμό εργασίας έχει χάσει κάθε ανεξάρτητο χαρακτήρα, άρα και γι' αυτό κάθε γοητεία για τους εργάτες» (468/55).

Μοιάζει σαν να προέβλεψαν οι συγγραφείς τις μάζες των εργατών του φορντισμού:

«Γίνονται ένα απλό εξάρτημα της μηχανής, απ' το οποίο απαιτείται μόνον ο πιο απλός, ο πιο μονότονος κι ο πιο ευκολομάθητος χειρισμός» (468/55).

ια. Ιδιαίτερα προβληματική είναι η αναγωγιστική αντίληψη της πολιτικής εξουσίας: αρκεί να θυμηθούμε εδώ τις αναλύσεις του Γκράμσι για τη διαμόρφωση της ηγεμονίας και για τους εμπλεκόμενους πρωταγωνιστές και τις προσπάθειές τους<sup>8</sup>:

«Η πολιτική εξουσία στην πραγματική της έννοια είναι η οργανωμένη εξουσία μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης» (482/75).

Εξ αυτού προκύπτει από την άλλη η αδιαφοροποίητη ταύτιση της εργατικής τάξης και του κράτους «της» σε συνάρτηση με τον προσανατολισμό προς την κρατική ιδιοκτησία και το συγκεντρωτισμό:

«Το προλεταριάτο θα χρησιμοποιήσει την πολιτική του κυριαρχία (...) για να συγκεντρώσει όλα τα εργαλεία παραγωγής στα χέρια του κράτους, δηλαδή του οργανωμένου σε κυριαρχή τάξη προλεταριάτου» (481/74).

ιβ. Η εσχατολογική θέση για την τελεολογία του ταξικού αγώνα και το «ανατόφεινκτο» της νίκης της εργατικής τάξης:

«Η πτώση της [της αστικής τάξης] και η νίκη του προλεταριάτου είναι και τα δύο ανατόφεινκτα» (474/63).

Μια τέτοια συμπαράθεση ισχυρών και ασθενών σημείων, διαπιστώσεων του *Μανιφέστου* που επιβεβαιώθηκαν και άλλων που διαψεύστηκαν από την εμπειρία, θα μπορούσε να συνεχιστεί κι άλλο. Το ερώτημα-κλειδί είναι ωστόσο: υπάρχει μια τάξη σ' αυτές τις σειρές από σωστά και λάθη; Μου φαίνεται πως έχει δίκιο ο Derrida που βλέπει πως ο λόγος των Μαρξ και Ένγκελς, καθώς και των μαρξιστών που ακολούθησαν, πλήττεται από στοιχεία μιας μεταφυσικής της ιστορίας. Ένα φάντασμα πλανιέται μέσα στο μαρξισμό: είναι το φάντασμα των εγγυήσεων με την απατηλή οντολογική μορφή του ίδιου του Είναι. Ο Derrida το συμπυκνώνει αυτό στον πνευματώδη, αμετάφραστο λακανισμό *hauntologie*, μια λέξη που σχηματίστηκε επί τούτου από το *haunter*, «πλήττω, στοιχειώνω», και η οποία στα γαλλικά προφέρεται παρόμοια με την *ontologie*. Αυτό σημαίνει: η σκέψη των Μαρξ και Ένγκελς πλήττεται ακόμη από την εικόνα των θεμελιώσεων οντολογικού τύπου, οι οποίες οφείλουν να εγγυηθούν την κατάκτηση ιστορικών στόχων μέσω της απραξίας. Το νόημα φαίνεται να έχει εγγραφεί στο Είναι, το τέλος στον ιστορικό χρόνο και βρίσκεται προ των πυλών. Έτσι η αστική τάξη έχει μια ιστορία πίσω της, τώρα όμως, που ερχόμαστε «εμείς», δεν έχει και δε δημιουργεί καμιά πλέον. Εδώ όμως βρίσκεται μια αντίφαση: «Η αστική τάξη δεν μπορεί να υπάρχει αν δεν επαναστατικοποιεί συνεχώς τα μέσα παραγωγής, δηλαδή τις σχέσεις παραγωγής, όλες γενικά τις κοινωνικές σχέσεις» (465/50) και ταυτόχρονα μοιάζει αυτός ο όρος ύπαρξης μια υπόθεση του παρελθόντος. Εάν ο Μαρξ και ο Ένγκελς είχαν διατυπώσει αυτά που θεωρούσαν προφανή, τότε θα είχαν συνειδητοποιήσει το ασυμβίβαστο με τις ίδιες τις αντιλήψεις τους.

Το «τέλος» έχει δύο σημασίες, του σταματήματος και της κατάκτησης ενός στόχου. Και οι δύο εκδοχές στην ιστορική τους εφαρμογή είναι ασυμβίβαστες με τον ιστορικό υλισμό. Στο *Μανιφέστο* όμως χοροπηδούν ανάμεσα στις γραμμές. Οι συγγραφείς προφανώς μόλις έχουν φτάσει στο σημείο να απελευθερωθούν από το κέλυφος της παλιάς φιλοσοφίας της ιστορίας. Το ότι αυτή η φιλοσοφία τούς παρακολουθεί ακόμη οδηγεί σε μια σειρά από αλληλοενισχυόμενες εσφαλμένες προφάνειες. Οδηγεί επίσης στην παραμέληση της ενεργού πλευράς του ταξικού αγώνα. Αποτελεί μια αυταπάτη να πιστεύει κανείς ότι μια τάξη είναι αναγκασμένη από το «Είναι» της να κάνει εκείνο ή το άλλο. Αυτή η αυταπάτη πιθανόν να έχει συμβάλει στο «αντι-ηγεμονικό» στυλ του *Μανιφέστου*. Οι χριστιανοί ή ηθικοί σοσιαλιστές κάθε είδους γίνονται καταγέλαστοι. Με άλλα λόγια, όλες οι άλλες σοσιαλιστικές ή κομμουνιστικές, αναρχικές ή άλλες προλεταριακές και απελευθερωτικές τάσεις πρέπει να υποταχθούν χωρίς όρους στη μία σωστή γραμμή.

#### **4. Οι αντιφάσεις της παγκοσμιοποίησης ως όρος αριστερής πολιτικής**

Σήμερα για πρώτη φορά στην ιστορία όλες οι ήπειροι και οι χώρες είναι πιασμένες στο παγκόσμιο δίκτυο του καπιταλισμού, όπως προείπε το *Μανιφέστο* με την απατηλή μορφή της διαπίστωσης ενός δεδομένου πριν από 150 χρόνια. Στο πρώτο βιβλίο του *Κεφαλαίου*, στο ιδιαίτερα σημαντικό κεφάλαιο για τη λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση, αυτή η πρόωγη επισήμανση επαναδιατυπώνεται ως εξής:

«Χέρι-χέρι μ' αυτή τη συγκεντροποίηση, δηλ. με την απαλλοτρίωση πολλών κεφαλαιοκρατών από λίγους, αναπτύσσεται σε διαρκώς αυξανόμενη κλίμακα η συνεργατική μορφή της διαδικασίας της εργασίας, η συνειδητή τεχνική εφαρμογή της επιστήμης, η σχεδιασμένη εκμετάλλευση της γης, η μετατροπή των μέσων εργασίας σε μέσα εργασίας που μπορούν να χρησιμοποιηθούν μονάχα από κοινού, η οικονομία σ' όλα τα μέσα παραγωγής με τη χρησιμοποίησή τους σαν μέσων παραγωγής συνδυασμένης, κοινωνικής εργασίας, η περιτλοκή όλων των λαών στο δίκτυο της παγκόσμιας αγοράς και μαζί μ' αυτό ο διεθνής χαρακτήρας του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος» (*Το Κεφάλαιο*, 1ος τόμος, μετφρ. Π. Μαυρομάτη, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978, σ. 787 / MEW 23, σ. 790).

Σήμερα το κεφάλαιο, τουλάχιστον στον παλιό καπιταλιστικό κόσμο και σε αντίθεση με τις χώρες που πρόσφατα απορροφήθηκαν στις παγκόσμιες ζώνες της καπιταλιστικής βιομηχανίας, δεν επιδιώκει πλέον να συγκεντρώσει, να πειθαρχήσει και να διευρύνει μια μοντέρνα εργατική τάξη. Αντ' αυτού προωθεί εδώ μια αυξανόμενη διάσπαση και αποδιοργάνωση της εργατικής δύναμης. Οι έννοιες που αναφέρονται στην εργατική τάξη, με τις οποίες μπορούσε να καλυφθεί η πραγματικότητα της φορντιστικής εργατικής μάζας, έχουν χάσει υπ' αυτές τις συνθήκες την επαφή τους με την πραγματικότητα, κάτι που οφείλεται επίσης στην επαναστατικοποίηση των εργατικών δραστηριοτήτων και στην τοποθέτηση των εργαζομένων στην ίδια τη διαδικασία της παραγωγής (για μια κλασική ανάλυση σχετικά βλ. στο ΡΑQ 1987). Η «μεταμοντέρνα» συστηματικοποίηση του κοινωνικού που συμβαδίζει με το νέο τρόπο παραγωγής<sup>9</sup> έχει κάνει το εθνικό κράτος διάτρητο όπως ένα ελβετικό τυρί. Συνέπεια

αυτού είναι ότι διαχωρίζονται η εθνική και η κοινωνική ένταξη στο κράτος, κάτι που συνεπιδέχει μια βαθιά κρίση της σοσιαλφιλελεύθερης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Σ' αυτή την κατάσταση της υποτίμησης παραδοσιακών κριτικών και επαναστατικών θεωριών θα ήταν εύκολο να επιτευχθεί μια πλατιά συναίνεση στο χώρο της Αριστεράς πάνω στο ότι το *Μανιφέστο*, παρά τις ιστορικές του συνεισφορές, είναι οριστικά ξεπερασμένο στις θεμελιώδεις παραδοχές του και προπάντων στο μεθοδικό τρόπο προσέγγισής του, εάν ποτέ αυτός ήταν ο πρόβλεψ. Για το μεθοδικό τρόπο προσέγγισης του *Μανιφέστου* όμως έχει αποφασιστική σημασία η παραδοχή ότι η καπιταλιστική ανάπτυξη είναι αντιφατική. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς βλέπουν συνεπώς στην παγκοσμιοποίηση του καπιταλισμού, μέσα από όλα τα εγκλήματα και τις βαρβαρότητες, τη γένεση των συνθηκών μιας ανθρωπότητας που συγκροτείται παγκόσμια ως τέτοια. Κάποιοι βέβαια θα έλεγαν: αυτός ο διττός χαρακτήρας της εξέλιξης, αυτή η αντιφατικότητά της πιθανόν να ίσχυε για το παρελθόν, δεν ισχύει όμως για το σήμερα. Τα πράγματα έγιναν ξεκάθαρα. Ο καπιταλισμός είναι το αναντίρροπα αντιφατικό. Είναι όμως έτσι; Έφτασε η διαλεκτική στο τέλος της, όπως πίστευε ο Αντόρνο ήδη στη δεκαετία του '50; Δε βρίσκεται ο σημερινός υπερεθνικός και τεχνολογικά αναπτυσσόμενος καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής στη φάση όπου προωθεί την «πολιτιστική ενοποίηση της ανθρωπότητας» μέσα από διάφορες βαρβαρότροπες μορφές άρτου και θεαμάτων στα πλαίσια της βίας; Αυτός ο τρόπος παραγωγής δεν περιέχει άραγε στοιχεία μιας οικονομικής βάσης που θα μπορούσε να σημάνει την απελευθέρωση από τη μονότονη και ανθρωποφάγα εργασία, όπως ακριβώς σήμερα η τεχνολογία του αυτοματισμού τα εργαζόμενα άτομα τα τοποθετεί στρατηγικά δίπλα στις μηχανές με τον τρόπο ακριβώς που προέβλεψε ο Μαρξ στα *Grundrisse*; Και δε δημιουργεί ταυτόχρονα την άλλη τεχνική δυνατότητα να λυθεί εκείνη η άλλη αντίφαση στην οποία παραμένει άκριτα παγιδευμένο το *Μανιφέστο*, στο σημείο δηλαδή όπου συνυπάρχουν ο κρατικός συγκεντρωτισμός και η ελεύθερη ένωση των παραγωγών ενώ η ανάπτυξη του καθενός οφείλει να είναι προϋπόθεση για την ανάπτυξη των άλλων; Από τεχνική άποψη είναι νοητός ένας τρόπος συστηματοποίησης του κοινωνικού ο οποίος τουλάχιστο αμβλύνει αυτή την αντίφαση. Σε ένα δίκτυο υπολογιστών κάθε περιφερειακή θέση είναι δυνάμει εξίσου κεντρική, ή η κεντρική θέση η ίδια αντικαθίσταται από το δίκτυο. Επαναλαμβάνω: δυνάμει. Πρέπει να αντισταθούμε στο Ίντερνετ επειδή, όπως είτε πάλι πρόσφατα με το δίκτυο του Ο Φιντέλ Κάστρο, είναι απρόσιτο στο μεγαλύτερο τμήμα της ανθρωπότητας, μόνο και μόνο λόγω των κακών ή και ανύπαρκτων τηλεφωνικών συνδέσεων; Ή πρέπει να ταχθούμε υπέρ της δυνητικής ένταξης όλων, όπως το *Μανιφέστο* διατύπωνε στον καιρό του το τολμηρό αίτημα για «δημόσια και δωρεάν εκπαίδευση για όλα τα παιδιά» (481/75); Έχει νόημα να καταπολεμηθεί η παγκοσμιοποίηση και όχι η νεοφιλελεύθερη πολιτική της παγκοσμιοποίησης; Η ίδια η πολιτική των Ζαπατίστας με την παγκόσμιότητά της εμβέλεια και τον καινοφανή διεθνισμό της καθώς και τη σύνδεση των «ιντερναυτών» σχεδόν απανταχού της γης δεν υποδηλώνει το διττό χαρακτήρα των τεχνολογιών της παγκοσμιοποίησης; Ένα πράγμα ας μας γίνει σαφές: αυτό παραμένει αληθινό ακόμη και σε περίπτωση ήττας των Ζαπατίστας. Γιατί να μην αντιληφθούμε ότι ζούμε σε έναν κόσμο χωρίς εγγυήσεις αλλά με δυνατότητες, έναν κόσμο γεμάτο από αντιφάσεις στον οποίο αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία η δράση μας και η ικανότητά μας για έμπρακτη διαλεκτική; Η φράση του Μπρεχτ από το *Dreigroschenprozess* εξακολουθεί να ισχύει:

Οι αντιφάσεις είναι η ελπίδα μας.

Το νόημα της φράσης όμως φανερώνεται μόλις τη συμπληρώσουμε με τη φράση του Βάλτερ Μπένγιαμιν, φίλου του Μπρεχτ:

Για χάρη των απελπισμένων μάς έχει δοθεί η ελπίδα<sup>10</sup>.

**Μετάφραση: Γιώργος Ηλιόπουλος**

## Βιβλιογραφία

- Baring, Arnulf, «Der Protektionismus ist Imperialismus», *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 5.11.1996, σ. 40.
- Bloch, Ernst, *Das Prinzip Hoffnung*, Berlin / DDR, 1953, 1955, 1956.
- Boccard, Paul, «Der Kapitalismus — überschreitbarer Horizont unserer Zeit», στο: *Das Argument* 214, έτος 38ο, τεύχος 2ο, 1996, σσ. 216-24.
- Derrida, Jacques, *Marx' Gespenster*, Aus dem Französischen von Susanne Lüdemann, 2., überarbeitete Ausgabe, Frankfurt / M, 1996.
- Fleischer, Helmut, «Politik um Zivilisation», στο: *Kommune*, 2 / 1991, σσ. 39-41.
- Giddens, Anthony, *Jenseits von Links und Rechts. Die Zukunft radikaler Demokratie*, Frankfurt / M, 1997.
- Haug, Wolfgang Fritz: *Gorbatschow — Versuch über den Zusammenhang seiner Gedanken*, Berlin - Hamburg, 1990 (1989).
- Του ιδίου: «Was kommt nach dem fordistischen Marxismus?», *Das Argument*, 214 / 1996, σσ. 183-199.
- Hobsbawm, Eric J., *Die Blütezeit des Kapitals. Eine Kulturgeschichte der Jahre 1848-1875*, München 1975 (στο πρωτότυπο: *The Age of Capital 1848-1875*, London 1975).
- Jünger, Jürgen, *Die Vergesellschaftung der Produktion im entwickelten Sozialismus als einheitlicher Prozeß von wissenschaftlich-technischer Revolution und sozial-ökonomischer Reife und die qualitativ neuen Anforderungen an die Forschungs- und Entwicklungsarbeit der Kombinate*, Dissertation A, Karl-Marx-Universität Leipzig, 1985.
- Kuhlmann, Andreas, «Modernität als Experiment», *Die Zeit*, 21.3.1997 (βιβλιοκρισία του: Giddens 1997).
- Labica, Georges, άρθρο «Staatliche Produktionsweise», στο: *Kritisches Wörterbuch des Marxismus*, 7 τόμου, Berlin-Hamburg 1988, σ. 1245 κ.ε.
- Lefebvre, Henri, *De l' État*, 3ος τόμος, *Le mode de production étatique*, Paris 1977.
- Marcos, Subcomandante insurgente, «Der vierte Weltkrieg hat schon begonnen», deutsch von Andreas Simmen, *Le Monde diplomatique / die Tageszeitung / WoZ*, 18.8.1997.
- PAQ (= Projekt Automation und Qualifikation), *Widersprüche der Automationsarbeit*, Berlin-Hamburg, 1987.

## Σημειώσεις

1. Μια συνάντηση που διοργανώθηκε από την ισπανική ακροδεξιά με συμμετοχή του γαλλικού «εθνικού μετώπου» το καλοκαίρι του 1998 στρεφόταν κατά του «mundialismo». Με τον όρο αυτό εννοείται μία τάση η οποία «στη βάση των αυταρχικών συμφωνιών του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ καταστρέφει τις εθνικές ταυτότητες και απαιτεί να ντύνονται, να τρώνε και να σκέφτονται οι πολίτες με τον ίδιο τρόπο» (*El País*, 10.9.98, σ. 23).
2. Ο Giddens έχει τη γνώμη ότι η αντίληψη αυτής της κατάστασης κάνει τον τρόπο ζωής «ανακλαστικό», μια και όλο και περισσότερο πρέπει να λαμβάνονται αποφάσεις σχετικά με «υστερήσεις». Η ανακλαστικότητα που επιβλήθηκε από την κοινωνική μεταβολή προωθεί από την άλλη έναν «εκδημοκρατισμό της δημοκρατίας» (σύμφωνα Kuhlmann 1997).

3. Η παγκοσμιοποίηση, σύμφωνα με τους Lothar Brock και Klaus Dieter Woll (*Pol. Vierteljahresschrift* 1/96) είναι «αύξηση της έντασης και της εμβέλειας σχέσεων ανταλλαγής και αλληλεπίδρασης που ξεπερνούν τα σύνορα (...) είτε πρόκειται για οικονομικές συναλλαγές είτε για διαδικασίες πολιτιστικές και ανταλλαγής πληροφοριών είτε για τη διακρατική ανταλλαγή υλικών επιβλαβών για το περιβάλλον». Ήδη μιλώντας για «ανταλλαγή υλικών επιβλαβών για το περιβάλλον» δίνει κανείς την πρωτοκαθέδρια σε μια σχέση επικεντρωμένη στην αγορά, για την οποία η ανταλλαγή είναι ο πατέρας όλων των πραγμάτων.

3α. [Στο *Μανιφέστο* παρατεμπνουμε με βάση την ελληνική μετάφραση από τον Γιώργο Κόττη (Αθήνα, Θεμέλιο, 1999), ενώ όπου υπάρχουν διπλές αριθμητικές ενδείξεις η πρώτη αναφέρεται σε σελίδες του 4ου τόμου της έκδοσης MEW (Marx-Engels, *Werke*, Berlin / DDR, 1957 κ.ε.) σύμφωνα με το συγγραφέα].

4. «Cazique» ονομάζονταν ο παραδοσιακός αρχοντας του χωριού των προκολομβιανών κοινωνιών της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής. Εκπλήρωνε μια αντιφατική διπλή λειτουργία: αναδεικνυόμενος από το χωριό του και εκπροσωπώντας το ήταν πειθηνός στην αυτοκρατορική δύναμη. Στο σημερινό Μεξικό ισχύει εν μέρει ακόμη και σήμερα ότι: «συνήα ένας μεγάλοιοιοκτημονας πιστωνεται με σχεδον μυστηριακες εξουσιες από τους χωρικούς της επικράτειάς του και ελέγγει τα πράγματα στα παρασκήνια καθώς και από το μπαλκόνι του. Είναι επίσης ο ανεπίσημος αλλά βασικός πολιτικός εκπρόσωπος του PRI [επί πολλές δεκαετιες και εως προσφατα κυβερνωντος κόμματος του Μεξικου, σ.τ.μετφ.].»

5. Δηλαδή ένα χρόνο πριν αναδειχθεί ο Γκορμπατσόφ σε γενικό γραμματέα. Σήμερα, την ομιλία του στις 10.12.1984. Βλ. ακόμη: W.F. Haug 1989, 4ο κεφάλαιο, «Η Περεστρόικα στη μετάβαση στο σοσιαλισμό υψηλής τεχνολογίας», σσ. 103-26.

6. Σήμερα, τον πρόλογο του κεμένου *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, MEW 13, σ. 9.

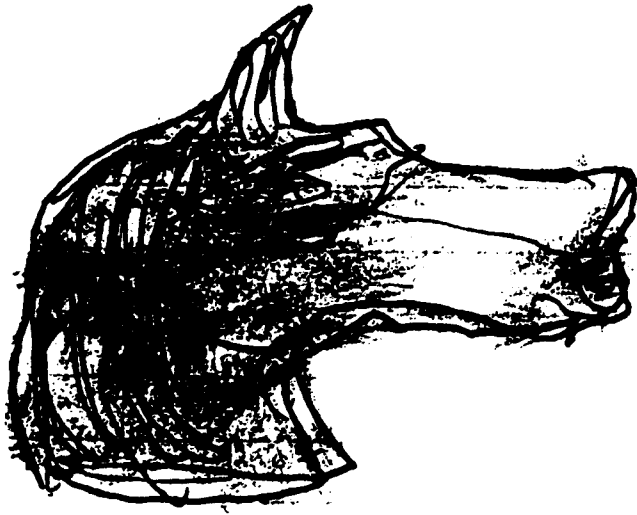
7. Η χρήση του όρου «τρόπος παραγωγής» μπορεί εδώ να οδηγήσει σε παρανοήσεις. Ο Μαξ χρησιμοποιεί τον όρο με δύο σημασίες. Αφενός συνολικά για τον τρόπο καπιταλιστικής ή μη-καπιταλιστικής παραγωγής και με αυτή την έννοια, ως συνώνυμο λίγο πολύ του «καπιταλισμού», έχει επικρατήσει ευρύτερα ο όρος «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής». Αφετέρου για το συγκεκριμένο σύνολο παραγωγικών σχέσεων και παραγωγικών δυνάμεων. Με αυτή τη σημασία, η οποία είναι πολύ πιο ενδιαφέρονσα, επειδή για το μεταβαλλόμενο σύνολο διαθετούμε γενικούς όρους όπως «καπιταλισμός», πρόκειται να χρησιμοποιήσω εδώ τον όρο.

7α. [Τροποποίησα την απόδοση του τελευταίου όρου. Στο πρωτότυπο: des abstrakt Allgemeinen].

8. Σήμερα, κυρίως τις αναλύσεις για το ιταλικό Risorgimento, στις οποίες παίρνει συγκεκριμένη μορφή η πολιτική θεωρία του Γκάμσι (8ος τόμος της γερμανικής έκδοσης των *Τετραδίων της Φιλίας*).

9. Σήμερα, τις σκέψεις μου που αφορούν σε μια «νέα γραμματική του κοινωνισμού» (1996, σσ. 193-96).

10. «Goethes Wahlverwandschaften», *GS* I.1, σ. 201.



O horse, horse,  
(How did you  
escape from  
Troy?)

*Lewrence Ferlinghetti*